

ROSSEAU'NUN DEVLET ÖĞRETİSİNİN TARİHSELLİĞİ VE GÜNCELLİĞİ

Dian SCHEFOLD

Prof. Dr. Nüşin AYİTER

B Ö L Ü M L E R

G İ R İ Ő

Ő I — Rousseau yorumunda hareket noktaları

- 1 — Demokratik Devletin gerekçesi
- 2 — Totaliter demokrasinin gerekçesi
- 3 — Status quo'yu koruma gerekçesi

Ő II — Tarihsel sistematik yorum

- 1 — Az gelişmiş küçük devlet sosyal modeli

(*) Bu metin 7 Aralık 1973 tarihinde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde —önemsiz kısaltmalarla— Almanca olarak verdiğim bir konferansa aittir. Türkçe çeviriyi yapan Bayan Profesör Nüşin Ayitere teşekkür borçluyum. Teşekkürlerimi burada ifade etmeğe içten gereksinme duyuyorum.

Konferans biçiminden doğan bir zorunluk olarak, Rousseau'nun eserlerinin belli yerlerine yapılması doğal olan yollamalar dışında kaynaklara tek tek atıfta bulunmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştım. r. aşağıdaki eserlerin ikinci derecede literatür olarak Rousseau uğraşımında, benim için büyük önemi olmuştur:

Derathe, Robert: Rousseau et la philosophie politique de son temps Paris 1950

Engels, Friedrich: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats (1884). In: **Marx/Engels, Werke** Bd. 21, Berlin 1962, S. 25-173

Fetscher, Iring: Rousseau politische Philosophie, 2. Aufl. Neuwied 1968

Imboden, Max: Rousseau und die Demokratie (1963). In: **Imboden, Staat und Recht**, Basel 1971, S. 75-91

de Jouvenel, Bertrand: Essay sur la politique de Rousseau. In **Jean-Jacques Rousseau, Du Contrat social** Genève 1947

Meyer-Tasch, Peter C.: Autonomie und Autorität. Rousseau in den Spuren von Hobbes? Neuwied 1968

- 2 — Gelenekleri güçleştirici kanun koyma
- 3 — Tarihte eşitliğin tehlikeye düşmesi ve toplulaşma
- 4 — Sonuçlar
 - a — Cumhuriyet modelinin tarihsel karakteri
 - b — Rousseau'nun devlet öğretisinin mutlakliyetin delili olması
 - c — Mutlakliyetin teorik tamamlayıcısı olarak Rousseau

§ III — Yaptığı etki yönünden tarihsel -güncel yorum

- 1 — Yaptığı etkinin de gözönünde bulundurulması gereği
- 2 — Rousseau'nun özgürlük öğretisi ile bağlantısı
- 3 — Vatandaş olarak yetişkin birey
- 4 — Devlet öğretisinin demokrasi teorisi ve sosyal politika açısından geliştirilmesi ödevi.

Jean-Jacques Rousseau *Contrat Social*'in 2. ci kitabının 7 ci bölümünde Kanun koyucuyu «halkı düzenleme girişiminde bulunmaya cesaret eden kimse» olarak tanımlıyor. Bir halkı düzenlemenin anlamı, ona yalnız kanunlar değil, kurumlar da vermektir; hatta belki Fransızca «instituer» sözcüğünün öbür anlamına göre halkı eğitmektir.

«Kanun koyucu kendisini insanın tabiatını ve başlı başına bir bütün olan bireyi bir ölçüde değiştirecek ve o bireyi daha büyük bir bütünün parçası haline getirerek onun hayatını ve varlığını adeta o bütünden almasını sağlayacak, insanın yapısını, onun güçlendirmek için değiştirecek, doğadan aldığımız maddî ve bağımsız var oluşun yerine kısmî ve manevî bir var oluş koyacak güçte hissetmelidir».

Rousseau'nun dediği gibi kanun koyucunun kişiliği herkesden değişikdir. Onun insanların bütün tutkularını tanyan fakat o tutkuları paylaşmayan bir görüşü olması gerekir (C S II 7, bölüm 1).

Rousseau'nun çizdiği bu kanun koyucu karakteri bir efsaneden çıkmış gibidir ve Rousseau'nun da işaret ettiği üzere *Platon*'un devlet kuruluş teorilerini ve *Lykurg* ya da *Calvin* çapında bir kanun

McDonald, Joan: Rousseau and the French Revolution. London 1965

Müller, Friedrich: Entfremdung. Zur anthropologischen Begründung der Staatstheorie bei Rousseau, Hegel, Marx. Berlin 1970.

Rang, Martin: Rousseau Lehre vom Menschen. Göttingen 1959

koyucuyu hatırlatabilir; fakat bir halkın siyasal ve toplumsal biçimlendirilişinde yaratıcı bir güç gerektiği bu tasvirde, pek az tasvirde olduğu kadar inandırıcı bir şekilde anlam kazanmaktadır.

Lise öğrencisi iken bu metni ilk okuyuşumu iyi hatırlıyorum. İlk anda Rousseau tarafından anlatılan bu işi bu yüzyılda başarmış bu kanun koyucu misali düşündüm. Atatürk'ü, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusunu kastediyorum. Bu yüzden bugün sizlere Rousseau'nun Devlet öğretisinin tarihselliği ve güncelliği konusunda bazı fikirlerden söz etmem yerinde olsa gerektir.

1 — Rousseau'nun fikirlerini bu ülkeyi hareket noktası yaparak sıralamaya çalıştığımda, bu fikirlerin güncelliği bu çıkış noktasında, zaman farkı gözönünde bulundurulmak kaydıyla, kolayca görülebilir. Kanun koyucu, «makineyi icad eden teknisyendir CS II 7, Bölüm 2). Devletin bilim tarafından yeni anlaşılmiş akılcı teknik örgütünün kurucusudur. Bu örgüt sırf dışardan görülen kurumlardan ibaret değildir. Kanun koyma yolundan ve Montesquieu anlamında kanunların ruhundan yararlanır. Yardımcısı olan bilimler sosyoloji, tarih ve pedagojidir. Aydınlanmış çağın yüklediği bütün görevlerin üstesinden gelebilmek için insan'ı tüm olarak tanıması da gereklidir. Rousseau'nun *Diderot*'un teşviki ile birlikte çalıştığı ve iktisat konusunda bir makale yazdığı *Encyclopédie*, insan tarafından etkilenen alanların tüm olarak kavranması yöntemi ile siyasal bakımdan yeni şekillendirme olanakları getirmektedir. Böylece yeni radikal yapılar mümkün olmaktadır. Rousseau'nun kanun koyucusu, *kurucu erk* yani Anayasa koyucu iktidar öğretisine düz bir çizgi ile bağlanmaktadır.

Bu öğretiyi devlet Anayasasına girmemiştir; ondan önce ve onun üstünde yer alır. Bu öğretiyi de kökten bir yeniden başlama girişimindedir. Anayasa, Fransız ve Amerikan devrimlerinin kuramcıları ve onların bugünkü halefleri olan Anayasa kuramcılarının gözünde sadece bir teknik, bir reform süsü değil, devletin niteliği ve yeniden kuruluş zorunluğunun bilincine varmaktır. Örneğin *Rudolf Smend*'in, Bütünleşme öğretisini «Anayasa ve Anayasa Hukuku» çift kavramı altında geliştirmiş olması ve bu arada Anayasa hukuku'nu daha büyük bir görevin bir parçası olarak sınıflandırması rastlantı değildir. Almanyada olduğu gibi İsviçrede de Anayasa yenileme denemelerinin başarıya ulaşmamaalarının sebebi, gerçek bir siyasal yeniden başlangıç iradesi, hazırlığı ve idrakinin bulunmamasıdır.

Rousseau işte bu yönde anlaşılacak olursa 18 inci yüzyılda, özellikle Fransız devriminde de böyle bir yeniden başlangıçın söz ko-

nusu olduğu açıkça görülür, Atatürk de aynı yolu aramıştır. Zorbalık ve özgürlükten yoksunluk zincirlerini kırmak, halk egemenliğine dayanan devletin gerçekleştirilmesi; fakat bunun sadece biçimsel, dış bir düzenleyiş olarak değil, insanı devletin en yüksek iktidarına katılabilecek, onu sorumlu vatandaş haline getirecek şekilde değiştirme yoluyla yapılması.. Bu yüzden Rousseau, genel iradenin yani halkın bu egemen gücünün her türlü devrini, bölünme olasılığını önleyecek şekilde insanın Devlet içine tüm alınması üzerinde durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Contrat Social çağdaş akılcıdır ve millî demokrasinin örnek gerekçesi olarak görünür.

2 — Fakat bu özgürlüğün bedeli nedir, içeriği nedir? İtirazlar malumdur. «Alienation totale de chaque associé avec tous ses droits a toute la communauté» (C S; I 6. 6), acaba tam tersine özgürlüğün kaybı, Devlete amansız teslimiyet demek değil midir? Genel iradenin iddia edilen yanılmazlığı acaba çoğunluğun tahakkümüne, sözde çoğunluğa kapıları açmaz mı? Parlâmento temsilinin reddedilmesi, acaba iktidarın etkin biçimde kontrol edilmeyen bir yönetici gruba terkedilmesi sonucunu doğurarak politik sistemi işlemez hale getirmez mi ve bu tehlike Contrat Social'de kuvvetler ayrımının da reddedilmesi ile daha da büyümüyor mi?

Rousseau gerçekte modern ve özgürlükçü demokrasinin bütün temel ilkelerini keşfetmiş gibi görünüyor. Kendisine yöneltilen itirazları politik fikirler tarihi içinde sıralayacak olursak, onun *Thomas Hobbes*'un talebesi olduğu görülür. Her ikisinin de amacı, politik sistemde egemenliği güvence altına almak için ve egemenliğe sahip olanları egemen gücün etkinliğini şüpheye düşürebilecek olan kontrollere, alınacak kararların doğruluğu hususundaki şüphelere karşı koruyan bir bağlayıcı bir otoritenin kurulmasıdır. *Hobbes* için olduğu gibi *Rousseau* için de Devlet bir yapı, bir «corps moral», insan tarafından icad edilmiş bir ölümlü ilâhtır. Ölümlüdür çünkü insan ruhunun ürünüdür. Fakat insan tarafından şekillendirilmeye elverişli olduğu alan içinde, kendi kendisiyle birleşmiş bir bütün olmak dolayısıyla bölünmez, yanılmaz, kapalı sistemin dışındaki düşünülebilir her türlü gerçeğe imkân tanımayan bir otorite olarak kabul edilmesi gerekir. Ne var ki *Rousseau* *Hobbes*'un tasvir ettiği durumu radikal hale getirmektedir. Tabii olmakta bütün vatandaşların anlaştıkları egemenliğin sahibi, tek tek bireylerden soyutlanmış bir mutlak monark değil, fakat politik varlıklarıyla Volonté générale'i ifade oranı olan vatandaşların tümüdür. İdealist bir görüş açısından maşeri iradenin sınırsızlığı, mutlaklığını meşrulaştıran ek bir temel daha bulmaktadır. Gerçekçi bir

açıldığında ise maşeri iradenin böylece meşrulaştırılmış olan fiili icracısının *Hobbes*'un monarkından daha keyfi bir zorba haline gelip gelmeyeceği sorusu ortaya çıkar.

Leviathan ile Contrat Social arasındaki bu paralellik ancak yeni incelemelerle, en başta *Robert Derathé*, sonra da *Peter Cornelius Meyer-Tasch* tarafından bütün ayrıntılarıyla izlenmiş bulunmaktadır. Rousseau'nun kuramına karşı yapılmış olan itirazlar Rousseau'nun yaptığı etkinin tarihi ile birlikte yürümektedirler. Yazıları, özellikle *Emile* yayınlanır yayınlanmaz yasaklanmış, Amerika'nın Anayasa koyucuları ve onları izleyen Anayasa gelenekleri böyle anlaşılabilir bir demokrasiye kesinlikle cephe almışlardır. Gouvernement d'assemblée'nin Fransız devriminde Konvent hükümetinin verdiği kötü sonuçlar Contrat Social modelinin kabahati sayılmıştır. *Benjamin Constant*'nın Rousseau'nun halk egemenliği fikirlerine karşı çıkması XIX uncu yüzyılın tüm liberal devlet kuramını belirlemiş, *George Jellinek*'in tanımladığı, eşit saydığı ve fark gözetmeden verdiği Absolutizm ve Radikalizm politikası çift kavramı, bu devlet kuramlarında örnek diye kullanılmıştır. Daha yeni fikirler tarihi bu düşünceleri Leninist ve Faşist özellikler taşıyan devletlerin verdiği tecrübe ile daha da genelleştirmiştir. Bir yandan halk demokrasilerinin Rousseau'ya dayandırılabilen unsurlarına, öte yandan Faşist literatürde Rousseau'ya yapılan yollamalara dayanılarak, özgürlükçü Devlet'in karşısına bir Totaliter Demokrasi kavramı konmuştur. Bu totaliter demokrasi kavramı, *Jacob Talmont*'un deyimi ile politik peygamberlik edası ile kendisini vasıtasız, yanılmaz ve antipluralist olarak tanıtarak gerçekte yönetici bir gurubu meşrulaştırmakta *Ernst Fraenkel*'in deyimi ile sırf varsayılan bir halk iradesine dayanarak özgürlüklerin tüm garantilerini yok etmektedir.

3 — Rousseau'nun bir ihtilâlcî ve totalitarizme yol açan bir kimse olarak lanetlenmesi, ancak Contrat Social de modern demokrasinin örneğini gören tezin antitezi olmak niteliği içinde anlaşılabilir. Tezler ve antitezler modern Devletin dogma'lar tarihindeki delil zincirlerinin sevilen halkalarıdır. Ama acaba bunlar tarihsel Rousseau metinlerindeki bulgulara karşı direnç gösterebilirler mi? En başta Rousseau'nun tarih içinde yaptığı etki bununla çelişmektedir. Bu etki yenilerde *Joan Mac Donald*'ın yaptığı gibi bütün ayrıntılarıyla incelenirse, Contrat Social'ın 1789 dan önce az okunduğu, Fransız devrimi yıllarında da çoğu kez gerçekten ayrıntılı atıflar yapılmaksızın, düzeysel biçimde zikredildiği görülür. Şüphesiz devrim çağında bir Rousseau kültü vardı; fakat bu kültür

Contrat Social yazarından çok, devrimci halka uygun bir hayat görüşü müjdeleyen Emile ve Yeni Heloïse romanlarının yazarı için doğmuştur.

Ona karşılık siyasal metinler okunduğunda devrimci demokratik Rousseau gibi mutlakiyetçi Rousseau tezi konusunda da şüpheler doğmaktadır. Contrat Social de (III 6) Demokrasi ütopyik devlet şekli olarak nitelendirilirken meşru egemenliğin değişik türü olarak tanımlanan monarşi, 18 inci yüzyıl Fransasını andırmıyor mu? (III, 4) Ve egemen halkın içinden gelen eylem olanakları kavram olarak alabildiğince sınırsız olmakla beraber gerçekte dar sınırlar içinde kalmıyor mu? Halk toplantılarının ancak belli sürelerde ya da Magistra'nın çağrısı üzerine yapılacağından söz ediliyor. Oysa İngiliz örneği bir kendiliğinden toplanma hakkı daha akla yakın olmaz mıydı?

Kanunların içeriği ancak genel ve kamu yararına uygun olabilir (II 4, 6). Böylece egemenliğe sahip olan mâşerî iradeyi bilinçli olarak çiğnemedikeyfi işlemlerde bulunamaz. Contrat Social, müessese olarak imkânsız saymamakla beraber, Rousseau kanun koymayı nadir ve merasimli bir işlem olarak gördüğü hususunda şüphe bırakmamaktadır. Demek ki girişte tarif edilen kanun koyucu tipi ile yeni çağ kadifikasyonlarının yaratıcıları olan modern teknik kanun koyucular arasında epeyce fark var. Kanun koyucu ile ilgili bölümün arkasına konmuş olan, özellikle 1882 de keşfedilen ilk manüskride ek ayrıntıları bulunan somut Contrat Social devlet örneği dikkatle incelendiğinde sorun daha da belirgin hale geliyor. Burada daha da ayrıntılı bazı coğrafî ve toplumsal şartlar, özgür bir devletin kurulması ve varlığını sürdürmesi için zorunlu şartlar olarak sayılıyor. Devrimle yapılacak yeni bir şekillendirmeden hiç söz edilmiyor, aksine tarihsel özelliklere dayanılıyor. Rousseau'nun somut politik yazılarında, öncelikle Discour sur l'inégalité'yi Cenevreye ithaf eden girişte, Korsika Anayasası projesinde ve Considérations sur le gouvernement de Pologne'da var olana karşı beslenen saygı daha da fazla dikkati çekiyor. Devletlerin tarihsel özelliklerine dayanan, sağlam, modern çağın ilân tahtası yapısı Anayasalarından olduğu kadar, çoğunluğun tahakkümünden de uzak Anayasa biçimleri önermenin Rousseau'nun ön plânda gelen çabası olduğu görülüyor. Tam tersine, burada kanun koyma konusunda sürekli bir bölünme ve temsilden, özellikle yukarı tabaka ile tabileri bir uyum içinde yaşatacak siyasal ve toplumsal yapılardan söz edilmektedir.

II

1 — Bu gözlemler de gösteriyor ki, aydınlanma çağı ihtilâlcisi kişiliği gibi totaliter demokrat kişiliği de Rousseau'nun şekilleri bozan aynalardan gelen akislerdir. Contrat Social somut tarihsel bir ortamın malıdır ve yazarı bunu belirtmekten hiç bir zaman geri durmamıştır. Evvelâ onun politik teorisi, yazarın da bizzat alay ettiği, yöneticilerin sayısı, devletin büyüklüğü hakkındaki sayı oyunları ve daha sonra üstünde duracağımız tarihsel ipotезler bir yana bırakılacak olursa asla belli siyasal global reçetelerin soyut yapısı değildir. Sonra meydana gelen durumla Rousseau'nun öğretisi arasında açık bir çelişki vardır: Bir yanda önce Fransız Devriminde, sonra 19 uncu yüzyılın liberal konstitüsyonalizminde, daha sonra 1 inci Dünya Savaşını izleyen yıllarda belli tipte Anayasalardan kütle halinde imâlat yapılmıştır. Öte yandan 18 inci yüzyılın bir çok teknisyeni tarafından önerilen ihtiyatlı, belli halkların toplumsal koşullarının tahliline dayanan Anayasa önerileri yapılmıştır. Aydınlanma çağı sırf bir ansiklopedik-yapıcı düşüncenin çağı değildi, bu çağ sosyal bilim egemenliğinin temeline önce etnoloji ve toplumbilimi koyuyordu. Bu yöntem doğrultusunda yürüyen yazarların başına Montesquieu'yü koymak gerekiyor. Ne var ki Rousseau'nun devlet öğretisini bir kez Montesquieu'nünki ile, bir kez de Fransız ve Amerikan devrimi ile başlayan Anayasa tekniği ile karşılaştırsak, Rousseau'nun öğretisi Esprit des Lois'ya sonıaki Anayasa modellerine bakarak şüphesiz daha yakındır.

Burada bir sınırlama yapmak gerekiyor: Rousseau kanunların ruhunu dünya çapında, ansiklopedik çerçevede tanımlamaya kalkışmıyor. Tarif ve önerilerinin temelini teşkil etmek üzere belli bir tarihsel aşamada ve siyasal durumdaki halkları incelemekle yetiyor. Contrat Social'in konusu olan halk (II 8, 10) genç olmalı, kökleşmiş adetlere henüz sahip olmamalı, vatandaşların iktisadî durumları arasında büyük eşitsizlik bulunmamalıdır. Vatandaşlardan hiç birisi öbürünü satın alamamalı, yahut tersine kendini satmaya mecbur kalmamalıdır. Halkın yaşadığı bölge, vatandaşlar arasında sıkı bir ilişki bulunmasını sağlayacak kadar küçük, fakat kendisini dış düşmanlara karşı koruyabilecek kadar da büyük olmalıdır. Ülkenin ürünleri fetih harpleri yapma gereksinmesi duyulmayacak kadar zengin olmalı, ama komşuların yağma heveslerini uyandıracak kadar da bol olmamalıdır. Bu yazılar, hangi halkların söz konusu olabileceğini açık seçik ortaya koymaktadır. Özellikle Bertrand de Jouvenel'in de belirttiği, Platon ve Aristo'nun devlet öğretilerindeki sosyal modellerle bağlantıdan da anlaşılacağı

üzere Antik Polis ve Roma Cumhuriyet devri akla gelmektedir. Hollanda, Cenevre ve İsviçrenin köy yöreleri, daha yeni tarihten devamlı olarak gösterilen örneklerdir. 18 inci yüzyılda mevcut devletler arasından şimdiki bir akıma göre gösterilen bir devlet de Rusyadır; ama bu ihtiyatla ileri sürülen bir görüştür. Çünkü denildiğine göre orada Barbarlık vaktinden önce ve zorla yenilmiş bulunmaktadır. Rousseau'nun kendileri için ayrıntılı idare sistemi projeleri yaptığı Korsika ve Polonyaya karşı tutumu daha olumludur. Ona karşılık 18 inci yüzyılın büyük devletlerinden ve bunlar arasında Fransadan söz edilmemektedir. Bu yaptığı etki göz önüne alındığında dikkati çekmelidir. Fransadan sadece yer düştükçe misal kabilinden bahsedilmekte, büyük devletler ne örnek olarak ne de yeni Anayasa yaratmalarının konusu olarak ele alınmaktadır.

2 — Rousseau'yu *Contrat Social*'ın alt başlığı olan «*principes du droit politique*» bakımından ilgilendiren halkların çevresi böyle çizilince, kanun koyucu ve kanun koyma da daha keskin çizgilere kavuşmaktadır. Önce olumsuz yönde bir sınırlama yapalım. Rousseau'nun kanun koyma ilkeleri 18 inci yüzyılın önemli ve güçlü devletleri, özellikle Fransa'ya uygulanabilecek bir reçete değildir. Bu saptama dahi, Rousseau'nun Fransız Devriminin hazırlayıcısı olarak yorumlanmasını önler.

Aydınlanmanın siyasal programı ile bağlantı kurulduğunda kanunların konusu ve içeriğinin devrimci olarak nitelendirilmesi olanakları çok sınırlıdır. Girişte verdiğimiz cümleyi bir defa daha hatırlayalım. Bu cümlede insan tabiatının değiştirilmesinden söz edilmektedir. Birey devlet içine sokulmalı, bireyliği bir *Moi-Commun* olarak kolektifleştirilmelidir (C. S. I b). Bununla kastolunan bir *Aliénation totale*, insandaki bireysel rezervlerin karşı koyamayacağı bir bilinç işlenmesidir. Sanki totaliter insan manipulasyonu örneği verilmektedir. Hele Rousseau'nun bu iş için söz konusu ettiği araçlar da hesaba katılırsa, bu örnek ayrıca da beslenmektedir. *Encyclopédie*'deki *Economie politique* yazısında ilk defa şekillenen, sonraki politik yazılarda ayrıntılarına inilen, en somut olarak da *Considérations su le gouvernement de Pologne*'de gösterilen politik eğitim öğretisinin amacı şudur: «Onların fikirlerini ve zevklerini öylesine yöneltmek ki, eyilim, tutku, zorunluluk olarak vatansever olsunlar. Gözlerini açan bir çocuk vatani görmeli, ölümüne kadar da ondan başka bir şey görmemelidir. Her gerçek Cumhuriyetçi anasının sütüyle vatan aşkını, yani kanun ve özgürlük aşkını emdi. Bu aşk onun bütün varlığıdır. O, vatandan başka bir şey

görmez ve yalnız onun için yaşar. Yalnız olduğu anda o bir hiçtir. Vatanızsız kaldığı anda o da yoktur. Ölmemiş olsa bile, ölmüşten beterdir (ch. 4)». Burada Alman okuyucu nasyonal sosyalizmin pedagojik ideallerini hatırlamaktan kendini alamayacaktır.

Ne var ki bu zikredilen yer ve benzerleri başka bir hususla bağlantılıdır. Rousseau'nun vatanseverliğini milliyetçilik olarak nitelendirmek ancak bazı şartlar altında mümkündür. Çünkü bu vatanseverlik küçük devlet'e, Antik Polis'e, Cenevreye, zamanın Polonya ya da Korsikasına yönelmektedir. Irk ya da dil birliği olan etnik bir topluluk devlet içinde yeknesak olarak eğitilmeyecek, fakat somut çıkarları paralel olan küçük bir gurup toplulaşma zorunluluğunu idrak ederek meşru ve özgürlükçü kanunların yolunu kendi iradesiyle bulacaktır. Bunlar uzak eyaletlere tevhid edilmiş kanunları kabul ettirmekten, ülke genişletme yoluyla şan kazanmaktan bilinçli olarak vaz geçmişlerdir. Rousseau bu görüşüyle tutarlı olarak Polonyaya bölgesini küçültmesini, sırf polonyahların yaşadığı yerlere inhisar ettirmesini salık vermektedir. Rousseau'nun doyurucu bir çözüm bulamadan sürekli olarak meşgul olduğu sorun, devleti bir yandan toplumsal ilişkilerin saydamlığı vatandaşlarca lissedilecek ve volonté generale oluşturabilecek kadar küçük, öte yandan kendisini dış düşmanlara karşı koruyabilecek kadar kuvvetli tutabilmektir.

Devlet yazılarının iktisat modeli de benzer bir amaca hizmet ediyor. Ansiklopedinin ekonomi politik makalesinin yazarı daha o zaman bile, konusunu maksimal bir kapital gelir üretimi süreci olarak anlamıyor, fakat ekonomik süreci kamuyu oluşturan prensipler arasına peşin olarak sokuyordu. Daha sonraki tarihli Devlet yazılarında bu daha belirgindir. Bu yüzden iktisat şekli eşitsizliğin gelişmesini önlemeli, ve vatandaşları olanak elverdiğince eşit mülkiyet dağılımı içinde, özellikle tarım ve zanaatte, daha az olmak üzere ticarete bağımsızca çalışan üreticiler haline getirmelidir. Ferdin kamuya katkısı vergiden ziyade bilfiil çalışmaktan, mal vermekten ve kamuya hizmetten ibaret olmalıdır. Devlet dışarı karşı bağımsız ve kendine yeterli olmalıdır. Ne dış ticaret yoluyla para kazanmak, ne de serbest uluslararası mal değişimi tavsiye edilir. Bu ikisi de vatandaşın kendini kamuya tam teksif edememesi ve vatandaşın işbirliği yerine para ödenmesi sonucunu doğurur. Rousseau böylece merkantilistler gibi yerli üretimin gelişmesi ile ilgilidir; fakat amacı iktisadin gelişmesi değil, kendi kendine yeten devlet içinde vatandaşın alçak gönüllülükle kendi kendine yetmesidir. Tarımsal unsurun üzerinde durması Fizyokratları hatırlatabilir, fa

kat Rousseau üretici güçleri, dışarı doğru gelişmek için değil, içe dönük vatandaş topluluğunun doğal gereksinmelerinin sağlanması için istemekte ve onun için harekete geçirmektedir. Kanunlar iktisadî politikanın bir ögesi olarak içerirler. Böylece tüm aristotelik anlamda krematistiği, en fazla para kazanma tekniğini dışarda bırakırlar. Benzer ilkeler örfler için de öncelikle geçerlidir. Daha Contrat Social'de (II, 12) kanunun koyucunun yaptığı işin temelini örflerde olduğu üzerinde durulması, hayret vericidir. Uygulama değeri olan devlet yazılarında ise manevî geleneklerin anlamı ve önemi tümüyle açığa çıkmaktadır. *Discours sur l'inégalité*'nin önsözünde Rousseau Cenevre'yi, magistralarla vatandaşların, mümkün kanun boşluklarından istifade etmeye kalkışmaksızın, birbirlerine itimat ederek kendilerini kendi alanlarıyla sınırladıkları Cumhuriyet olarak tanımlıyor, böyle karşılıklı bir saygının yeni kanunlarla tesbit edilmesinin imkânsız olduğunu söylüyor. Rousseau bu görüşe uygun olarak *d'Alembert*'e mektubunda, onun Cenevre'de bir tiyatro kurulması talebini reddediyor. Gerçek Cumhuriyet vatandaşların kişilik gelişmesinin sahnesidir ve köklenmiş gelenekler içinde bulunur. O, bu köklenmiş gelenekleri yabancı aktörlerin yabancı problemler içeren yalancı oyunları ile sarsamaz. Rousseau'nun 18 inci yüzyılda evrensel karakteri yüzünden onca övülen ve teşvik edilen akademik eğitim, Sciences et les arts hakkındaki yargısı da daha olumlu değildir. Bu eğitimin eleştirisi Dijon akademisindeki ilk nutukta bulunmaktadır ve ödül kazanmıştır. Pedagoji gibi din, ortak bayram şekilleri, vatanseverliğin teşvikine ve geleneklere bağlı toplumun kuvvetlenmesine yarar. Bütün bu sorunlar kanun koymanın konusudur. Fakat yeni bir düzenlemenin konusu olmayıp, devletin etnik temellerinin gelişmesi için yapılır. Kanun koymanın amacı, böylece toplum bilincinin sürdürülmesi ve geliştirilmesidir. Her türlü kanun değişikliği bu amacı tehlikeye sokup sokmadığı yönünden kontrole tabi tutulmalıdır. «Söz konusu olan, olduğunuzdan başka hale gelmeniz değil, kendinizi olduğunuz gibi muhafaza etmenizdir» diye haykırıyor Rousseau korsikalılara ve Polonyalılara diyor ki: Kahraman Polonyalılar dikkat edin, dikkat edin ki, çok iyi olalım derken durumunuzu kötüleştirmeyesiniz. Neler elde edebileceğinizin hayalini kurarken, ne kaybedebileceğinizi unutmayınız (Consideration ch. 1).

3 — Akla şu soru geliyor, böylesine geleneksever, zaten evvelden hazırlanmış, bir devlet modeline göre kurulmuş bir toplumda esas itibarıyla mevcut olanı yeniden yapacak ve daha sıkı yerleştirecek bir kanun koyucunun işi ne olacaktır? Bu sorunun ce-

vabını verebilmek için Rousseau'nun devlet kuramının Rousseau'nun düşünceleri, özellikle önceden alay konusu olsa bile çok ünlü «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin, kökeni» isimli ikinci nutukta yer alan insan kuramı içindeki yerini bulmak lâzımdır. Rousseau'nun görüşüne uygun insan, onun sadece pedagojik ve otobiografik yazılarının değil politik yazılarının da temeldir. Bu görüş Hobbes Antropolojisinin aksine insanın iyi bir nüvesi olduğundan, başlangıçta iyi olduğundan hareket etmektedir. Bu görüş aydınlanma çağı için alışılmamış bir görüş değildir. Ne var ki insanın bu ilk durumundaki ayırtıcı niteliği yalnız hayvana benzer, ahlâki kriterlerden ve tabii, her türlü devlet düzeninden yoksun olmasıdır. Bu durumda insan sadece kendi varlığını sürdürme içgüdüsünü yani Amour de Soi (kendi kendini sevme) duygusunu taşır, ne fazileti bilir ne de temayüz arzusu yani amour-propre'u (izzeti nefis), öbür insanlarla ilişkisi içinde kendi kendisine karşı sevgisi vardır. Bu nitelikler insanları bir araya getiren gelişme sürecinde ortaya çıkarlar. İnsanlar temas sonucu birbirleriyle rekabet etmeye başlarlar. Önce bazıları, sonra hepsi mal edinmeye özellikle henüz paylaşılmamış toprakları elde etmeye kalkışırlar. İzzeti nefis ve tesadüfler, mülkiyette eşitsizlik, bencillik ve hasetin, fakirle zengin arasında egemenlik ilişkisinin doğmasına yol açarlar. Bunun sonucu Hobbes'un Bellum omnium contra omnes dediği durumun çok yakınına varan çekişmeler ortaya çıkar. Bu durumda Rousseau yine Hobbes'u izliyor-dayanılmaz dereceye gelen tabiat halinden kurtulmak için toplumsal ilişkilerin hukuklaştırılması kaçınılmaz olur. Ne var ki bu tabiat hali Rousseau'ya göre sonradan dayanılmazlık derecesine gelmiştir ve toplumsal sözleşme zenginlerin yararına ve onların ön ayak olması üzerine yapılmış ve doğaya aykırı olan eşitsizliği perçinlemiştir. Özel mülkiyet ve devletin kökeni hakkındaki bu kuramın Friedrich Engels tarafından açıklanmış haliyle Marxist kurama olan yakınlığı açık seçik ortadadır. Ama fiili eşitsizliği hukuklaştıran toplumsal sözleşmenin bu haliyle Rousseau'nun Contrat Social de yarattığı modele uygun olmadığı da aynı açıklıkla görülüyor. Engels'in bu uyumsuzluktan çıkardığı sonuç şudur: Contrat Social, Discours sur l'inegalité de anlatılan ihtilâlcî demokratik bir Devletin, Devlet tümüyle ortadan kalkmazdan önceki aşamada haksız sınıf egemenliğinin yerini almasıdır.

Yaygın olan bu yorum, Rousseau'da bir ihtilâl hazırlayıcısı hüviyeti bulmak isteyen, yukarıda işaret ettiğimiz görüşlere uygundur; fakat ne Rousseau'nun Devlet modeli, ne tutucu bir görevi olan kanun koyucusunun özellikleri ile, ne de Contrat Social'in metni ile bağdaştırılabilir. «İnsan özgür doğmuştur ve her yerde zincirler için-

dedir» (C S I, 1). Contrat Social'ın ilk bölümünün başında yer alan bu haykırış, uşaklık zincirlerinden yakını, onları yerer ama onları kırmak için bir çağrıda da bulunmaz; tam tersine böyle bir değişimi meşrulaştıran öge nedir sorusuna cevap arar. Rousseau zora ve doğal üstünlüğe dayanan bütün istidlâleri reddeder ve durumun sözleşme yoluyla meşrulaşmasını ister. Kanun koymanın şartları varsa, durumun sözleşme yoluyla meşrulaşması, vatandaşa özgürlüğünü garantiler, bir genel irade oluşmasına imkân sağlar ve eşitliği korur. Eşitsizliğin meydana gelişi sürecinde eşitsizliğin devletin zenginlerin iktidarlarını sürdürmelerinin aracı olacak kadar ilerlemiş olmadığı, toplumsal sözleşmenin, devlet olmaya yetenekli insanları birleştirebileceği bir an vardır. Böyle bir anda devlet kurulması *Discours sur l'inegalité* de tasvir edilen, uşaklığa götüren yolu keser. O zaman eski, gelişme ile tehlikeye düşmüş olan eşitliği tutabilmek için kanun koyma zorunludur ve bu henüz mümkündür. Çünkü eşitlik henüz çok bozulmamıştır ve amour propre, vatandaşların volonté générale imkânını yok edecek kadar gelişmemiştir. Böylece kurulan devletin ve onun koyacağı kanunların vazifesi bireysel çıkarı moi commun, ortaklık haline getirmektir. Ortaklık bireydeki olumsuz niteliklerin gelişmesini onun topluma yabancılaşmasını önler ve bu nitelikleri olumlu, Devlet yaşayışını teşvik eden bir niteliğe, vatanseverliğe çevirir.

Elbette Rousseau, böyle bir devlet modelinin gerçekleşme olanağı bakımından iyimser değildir. Ona göre, *Discours sur l'inegalité* de tasvir edilen gelişme kuraldır ve Cumhuriyeti tehdit etmektedir. Er veya geç prens asıl egemen olanı giderecek ve toplumsal sözleşmeyi bozacaktır. Bu, «tıpkı ihtiyarlık ve ölümün insan vücudunu yok etmesi gibi, siyasal vücudun doğumundan başlayarak durmaksızın onu yok etmeğe çalışan, onun yapısında bulunan kaçınılması imkânsız bir fesattır» (C. S. III, 10). «En iyi idare bile yıkılmaya mahkûmdur. Siyasal vücut da tıpkı insan vücudu gibi doğduğu anda ölmeye başlar ve yok oluşunun sebeplerini kendi içinde taşır (CS III, 11).»

Volonté générale, isterse bizatihi indestructible (yıkılmaz) olsun, (CS IV, 1), Devlet modelinin şartları yok olursa, herkez tarafından idrak edilemez. Ona karşılık Amour propre kendini geçirmeye başlar, Volonté générale tarafından taşınan kanun hâkimiyeti yerini güçlülerin hâkimiyetine, toplumun bir üyesi olan bireyin kendi kaderini tayin etmesi, yerini, bu kaderi yabancıların tayin etmesine bırakır.

Rousseau'nun tüm eseri içinde Devlet öğretinin yerini bu gö-

rüş saptamaktadır ve Rousseau'nun bu görüşü şahsı bakımından da vatani olan Cenevrenin de bir çok devletten sonra yapıtlarını yasaklaması, kendisinin cumhuriyetçi bir toprağa değil, kraliyetçi Prusya toprağında Neuenburg dükalığına iltica etmesiyle acı bir şekilde doğrulanmış oldu. Contrat Social'deki devlet modelinin gerçeğe uymadığı artık anlaşılmıştı. O modelden daha sonraki yazılarda da dağınık olarak orada burada söz edilmektedir. **Ama daha önce** de Rousseau bu modeli «en iyi kurulmuş devletlerin doğal ve kaçınılmaz eğilimlerine karşı» istisnai, geçici nitelikte ve **sırf** özel şartlar altında gerçekleşmesi mümkün bir baraj olarak görüyordu (CS III. 11). Şüphe yok 18 inci yüzyılın insanına içmek için kendisini Polonyanın yukarıda zikredilen çocuğu gibi vatan sevgisiyle besleyen ana sütü kural olarak verilmiyordu. Onu ölçsüz bir Amour-propre'a karşı korumak için başka bir yolun tutulması lâzımdı ve bu yol «doğal eğitim» yolu idi. Rousseau'nun başlıca ilgisi insandaki «iyi»nin korunması ve geliştirilmesine yöneliyordu. Bu, *Emile ou l'éducation* isimli romanın konusudur. Bu romanın ilk kitabı ele alındığında seçim, *Martin Rang* tarafından da belirtildiği gibi açıklığa kavuşmaktadır. Amour - propre ve vatanseverlik birliğini yaratma, bireysel çıkar ve topluma bağlılığın gerçekleşmesi olanağı 18 inci yüzyılın büyük kentlerinde artık bulunmadığı için bu kitapta politik terbiye yerilmektedir. Bir vatandaş ya da bir insan yaratmak arasında seçim yapmak lâzımdır. Çünkü ikisinin de aynı anda yaratılması mümkün değildir. Bu eğitim her türlü devlet bilincini terketme amacına yönelmelidir. «Şu iki sözcük, vatan ve vatandaşlık modern dillerden silinmelidir» (Emile 1. ci kitap). Yetersiz bir politik terbiyenin doğuracağı çekişme ancak bu yolda önlenbilir. Çekişme bireyin devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olması ve bu bağla insanî bağlılıkları arasında çarpınmasından ileri gelmekte, 18 inci yüzyılın insanının belirgin bir niteliği olan bu parçalanma ve içsel çelişki onu hem vatandaşlığa hem insanlığa yabancılaştırmaktadır. Bu yüzden Emil'in terbiyesi -şimdi işaret edeceğim tek istisnasıyla- devletten bağımsız ve ilke olarak, genç Polonyalının ve Korsikalının, yahut kadim örneklerinin terbiyesinden farklıdır.

İşte bu yüzden birey'in görüş açısından bakıldığında, devletleri politik amaç edinip, çabalamaların konusu yapmanın da anlamı yoktur. Devletle birey arasındaki değinme noktaları asgariye indirilmelidir. Devlet mutlakiyetçi de olsa Rousseau ona saygı duyar ayrıca da onun kendisini içinde, ve bireyi doğal eğitimin sürecinde rahatsız etmeyeceğini umut eder. Her türlü değişiklik bu müşkül hoşgörü ilişkisine zarar verebilir. Bu yüzden kaçınılmalıdır.

4 — Rousseau'nun eserinin ilk akıl karıştırıcı muhteva tesbitinden sonra yorumların sistematik bir bilânçosunu yapmayı deneyecek olursak görürüz ki, Rousseau'nun Devlet kuramına ilişkin eseri, kendi içinde kapalı ve tutarlıdır. Birden çok politik şekillendirme imkânı içermekte, fakat bu imkânların birbirini izlemesi ve sınırlanmaları bakımından kapsamlı bir bütünlük arz etmektedir. Devlet teorisinin önemli bölümleri tarihte kalmaktadır. İşte bu tarihte kalış, öbür kısımlarda üzerinde durulması gereken bir güncellik bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

a — Önce bir husus üzerinde duralım: *Contrat Social*'in Cumhuriyeti ölmüştür. Onun toplumsal ve iktisadî varoluş şartları zaten Rousseau için bile güç bir sorundu ve Cenevrenin *Contrat Social*'e tepkisi, kendi hakkındaki yazının yayınlanmasından kısa bir süre sonra Polonyanın parçalanmaları karşısında dayanamadı. Bu ilkellik, bu saydamlık ve ortaklığa bu mutlak yöneliş bugünün devleti için tasavvuru pek mümkün olmayan şeylerdir. Bu açıdan Rousseau, *Bertrand de Jouvenel*'in açıklıkla ortaya koyduğu üzere, platonik devlet felsefesinin kapanışında, onun tutarlı tamamlayıcısı olarak durmakta, antik devlet idealine daha sonraki tarihten paraleller ve tasavvuru kabil başka sosyal modeller göstererek zamanını kapatan bu felsefeyi tarihteki yerine yollamaktadır. Devlet felsefesi o günden bu yana yeni problemler ortaya atmıştır. Rousseau'nun yeri, *Iring Fetscher*'in de dediği gibi, bu bakımdan geçmiştir. *Contrat Social*, olsa olsa başka türden demokratik ilişkiler için ilginç bir örnek sayılabilir. Ona hiç bir zaman kopye edilecek bir model olarak bakılamaz (*Fetscher* sh. XV).

b) *Contrat Social*'in tarihe mal olduğu kabul edilince *Discours sur l'inégalité*'nin güncel değeri ortaya çıkar. İnsan özgürlüğünün orada anlatılan bozulduğu artık geriye döndürülemez. İnsanın münzevî varlığından başlayan yol özel mülkiyetin ortaya çıkışı aşamasından geçerek esarete kadar varan mutlak egemenliklerin doğuşuna varmaktadır. Bu mutlak egemenlikler yeni ihtilallere yol açabilir. İnsanlığın korunması için tek umut doğal bireysel eğitimidir; fakat böyle bir eğitim de tam Rousseau'nun tasavvurundaki gibi mutlakiyetçi devlet içinde cereyan etmektedir. İnsan onun kudretinin kaygusunu duymaksızın, ancak kendi özel alanı içinde gelişmeyi deneyebilir. Devlet kompleksini ve onu elinde tutan zenginleri etkilemek imkânsızdır. Böyle bir denemeye sadece güçlü iktidar karşı çıkmakla kalmaz; ayrıca politik egemenliği hizmetine alabilecek bir ortak irade ve bağlayıcı inançların teşkil ettiği temel de yoktur. Rousseau böylece ve bu ölçü içinde filen,

modern liberal eleştiride kabul edilmek istendiğinden başka bir anlamda da olsa, mutlak egemenliğin savunucusu olarak ortaya çıkar. Ne var ki, günümüzdeki toplumsal-siyasal gelişmeler karşısında devlet otoritesinin ve düzeninin bu değerleri tehlikeye düşüren güçlere karşı korunmasından yana olan yazarlar, Jean-Jacques Rousseau'nun politik felsefe konusundaki temel düşüncelerine bıkıp usanmadan yollamalar yapmaktadırlar. *Julien Freund*- Bunlara göre Rousseau için önce düzen gelir. Düzen karşısında birey, ne Contrat Social modeline göre, ne de başka yazılara dayanarak hak iddiasında bulunabilir. Gerçekten de Rousseau Hobbes'un izinde (*Meyer-Tasch*) yürümekte ve Hobbes'un otoriter devlet anlayışını devam ettirmekte, birey'den *Carl Schmitt* tarafından tasvir edilen kovalanan mecaliz partizan'ın durumunda sırf itaat talep etmektedir.

c — Evet Rousseau'nun *Mirabeau*'ya meşhur bir mektubunda devlet için temenni ettiği, fakat Contrat Social'de geliştirilen modelin uymadığı «Hobbisme le plus parfait» gösterilen örneği aşmakta böylece otoriter devletin gerekçesi teorisini başka bir bakımdan da güncelleştirmektedir. Bu önce tabiat hali öğretisi ile olmaktadır. Rousseau'nun tabiat hali kuramı, Hobbes'un antropolojik kötümserliğini gidermekte, mutlak egemenlik zorunluluğunu insanın başlangıçta sahip olduğu iyi nüve şartı altında dahi gerekçelendirmektedir. Leviathan canavarı, John Locke'un, doğal özgürlüğü kamunun iyiliği için çalışan devlet içinde dahi sürdüren insanların güzel manzarasından nasıl korkup kaçtıysa, Rousseau'nun antropolojisi aydınlık çağının iyimser insanını da sosyalizasyonun sorunlarını kabul etmeğe zorlamaktadır. Böylece de marxist sefilleşme teorisini (Verelendungstheorie) hazırlar ve ilk kez burjuva çağın korkularını, özel mülkiyet ve politik gücün gelişmesinin birlikte getirdiği sorunları kamu bilincine sunar. Nihayet Contrat Social'in meşruluğu teorisi ile, Hobbes gibi dışardan bir 3 üncü şahıs değil, Volonté Générale ve onunla bütün vatandaşlar egemen yapılmaktadır. Elbette Rousseau mutlak monarşiyi tasvir ederken bir volonte générale.den söz etmez. Ama bu devlet şekli, Contrat Social'deki devlet modeline ne kadar az benzerse benzesin, toplumsal sözleşme onu da meşrulaştırmaktadır. O sanki mutlak egemenliği bile gerekçelendiren sihirli bir formüldür. Hocam *Max Imboden*'in belirttiği üzere Rousseau'nun meşruiyet öğretisi sadece gerçek demokrasiye değil, tasavvur olunan demokrasiye de gerekçe olmaktadır. Volonté générale Contrat Social'in 4 üncü kitabında, «tahrip edilmez» olarak nitelendirilmiyor mu? Rousseau volonte générale'in, devletin varoluş şartlarının dağılıp yok olması halinde sustuğunu, görülmez hale geldiğini söylemekten geri durmuyor;

fakat *volonté générale* fikir olarak gerçekliğini koruyor ve hipotetik bir halk iradesinin sadece topluma değil, kişilere bile izafe edilmesi mümkün oluyor. Böylece mutlakiyetçi devleti bile bütün gücüyle kaçınılması mümkün olmayan bir olgu olarak kabul etmekle kalmayıp onu ideel olarak yükselten *Hegel* devlet kavramına önceden varılmış oluyor. Rousseau'nun eserine sadık bir yorum altında bu sonuca götürmezse de, böyle çarpık bir izlenim için gerekli bütün öğeler Cenevrelinin eseri içinde bulunmaktadır.

Kaynaklarla belgelenen bu Rousseau yorumunda saplanıp kalmamamızın mümkün olduğu, saplanıp kalmamak gerektiği görüşümdedir. Bu yorum, *Contrat Social*'in arzu edilmeğe lâyık olarak sunduğu devlet modelinin karşıtının güncelliğini içeriyor ve *Contrat Social*'deki devlet modelini tarihteki yerine yolluyor. Fakat *Contrat Social*'in yaptığı etkinin yukarıda kısaca değinilen tarihçesi de bizi meşgul edecek bulguların bir unsurudur.

Acaba bu tarihçe soruyu tersine çevirmek ve *Contrat Social*'in tarihselliğini nisbileştirmek için gerekli ipuçlarını bize vermez mi? Ve acaba *Contrat Social*'i sırf tarih olarak görürken Rousseau'nun zamanının mutlakiyetçi devletine olan ilişkisinin güncelliğini tarih dışında ve Rousseau'nun yapmış olduğu etkinin tarihinden soyut olarak mütalâa etmek doğru bir yol mudur? Bu itirazlar gözönüne alındığında, Rousseau'nun yazılarının yorumundan çıkan bulgu değişir.

2 — Gerçekten Rousseau yüzyılının çocuğu idi. Düşüncesi aydınlanma çağının düşünce tarzına ne kadar ters düşerse düşsün, çevresinde yabancı bir unsur olarak kaldığı Ansiklopedi yazarlarıyla bozuşması ne kadar zorunlu olursa olsun, Robert Derathé'nin bütün ayrıntılarıyla ispatladığı üzere Rousseau kendi çağının siyasal bilimleriyle ilişkisi içinde mütalâa edilmelidir. Özellikle *Contrat Social*'in ilk kitabı çağdaş Tabii Hukuk kuramının tahliline dayanmaktadır; Hobbes, Locke, Grotius ve Montesquieu gibi büyük öncülerden başka, Burlamaqui, Barbeyrac, Filmer ve Pufendorf gibi ikinci derecede yazarlar da onu etkilemiştir.

Tabii Hukuk kuramının liberal dalı, çağın iktisadî ve manevî gelişmesinin gereksinmelerine uygun biçimde, kuramın nüvesi olan doğal özgürlüğün korunmasının güvence altına alınması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Rousseau'nun özgürlük kavramı gibi antropolojik hareket noktası da, gördüğümüz üzere daha karmaşıktır. Fakat onun için de *Volonté générale*'e râm olmanın amacı özgürlüğün korunması ve tekrar kazanılmasıdır ve sosyal modelin şart-

ları altında özgürlük gerçekten de korunabilir. Rousseau'nun özgürlük öğretisinin halk egemenliğine dayalı ideal devlet yapısı ile onun daha o zaman bile gerçekçi olmayan varoluş şartları arasındaki gerilimde atlayıp duran kıvılcım ne kadar kolaylıkla tutuşturucu bir etki yapabilirdi ve hâlâ da yapabilir. Hele sözleşme teorisinin mutlak devletin de gerekçesi olduğu düşünülecek olursa, onu *John Locke*'un hâkim doktrinini de izleyerek genel özgürlük çağrısının, özgürleştirme öğretisinin temeli yapmak akla yakındır. *Contrat Social*'in bir çok yeri yalnız başlarına mütalâa edildiklerinde böyle bir sonuca varılması imkânı vardır.

18 inci yüzyılın düşünce dünyası, dünya vatandaşlığına ve lükse karşı bütün uyarmalara kafa tutarcasına, özellikle somut devlet yazılarında iz bırakmamazlık edememiştir. Bunu en açık biçimde Rousseau'nun Cenevre ile ilişkisi gösterir. *Discours sur l'inégalité*'nin ithaf yazısı Cenevre anayasa sisteminin tasviri olduğu gibi *Contrat Social* de Rousseau önce bu münasebetle ele almıştı, Fakat kısa zamanda yanılmış olduğunu, donmuş bir Anayasa sistemi içinde reformcu tasarılar yaptığını itiraf etmek zorunda kalmıştır *Contrat Social*'i karışıklık çıkartıcı bir yazı olarak niteleyip yasaklayan da Cenevre Hükûmeti oldu. Bu yüzden yazar Cenevre anayasa sisteminin meşru temellerine dayanırken sonuçta Anayasa gerçeğine sırt çeviriyordu. «Dağdan yazılan mektuplar»ın yedincisinde, *Contrat Social* modeli olarak Cenevreden yüz çevirdiğini söylese de siyasal bakımdan *Contrat Social* Cenevre için etkisini sonraki yüzyılın Anayasa mücadelelerine kadar sürdüren, bugün yürürlükte olan Cenevre Anayasasında bile izleri kalmış olan bir tutuşturucu madde oldu.

Korsikâ ve Polonya hakkındaki yazıları da aynı sınıfa sokmak gerekir. Bunlar *Contrat Social*'in ilkelerini yumuşatmaktadırlar. Örneğin *Volonté général*'in devredilmezliği ilkesi, imperativ mandat yoluyla temsil yahut parlâmento kararlarının referandum yoluyla teyidine cevaz verilmesiyle (C. S. III, 15, fasıl 5; *Considerations* ch. 7); mutlak eşitlik ilkesi daha esnek olan, fakat 18 inci yüzyılın gerçeğine daha uygun bulunan devamlı kademelendirmelerle yumuşatılmaktadır. Rousseau yukarıda işaret edildiği üzere bu yazılarla Polonyalılara ve Korsikalılara siyasal varoluşlarının niteliğini korumak gereğini haykırmakla beraber, bu 18 inci yüzyıl aydını için çok tipik, fakat Rousseau'nun Devlet modeli bakımından da çok problemlili bir reform iradesi çerçevesinde olmaktadır.

3 — Öte yandan doğal insan olarak eğitilen *Emile*'in 18 inci

yüzyıl büyük devleti ile olan ilişkisi bakımından Rousseau kesin tutucu'ğunu da yumuşatmaktadır. Oysa Rousseau'nun tutuculuğunda devletin uyruğunu kendisi ile ilişkisinde yönetmesi, uyruğun kendisini devletle her türlü özdeşleştirmesine karşı çıkması gerekirdi. Gerçi *Considération sur le Gouvernement de Pologne*'daki tam aksine, *Emile*'in siyasi eğitimi konusu, bir kenara ayrılarak kitabın sonuna, *Homme abstrait*, doğal insan'ın önceki pedagojik aşamalarla sağlam bir hale getirilmesinden sonraya bırakılıyor. Ne var ki, eğiticinin onu artık, bir *moi Commun* yaratmayan mevcut küçük devletlerden birinde yaşamak üzere hazırlaması gerekiyor. Mutlak monarşi karşısında soyut itaate hazırlayan bir eğitimle tutarlı olmak için partizanca eğitim gerekmez miydi? Onun yerine *Emil*'e Romanın son 5 ci kitabında politik kurumlar konusunda, *Contrat Social*'in muhtevasını tekrarlayan, hayret edilecek kadar soluk bir ders veriliyor. Görünüşe göre burada toplumsal sözleşme öğretisi, sosyal varoluş şartları çıkartılarak sırf politik iktidarın meşru gösterilmesine yarıyor. Ama insanın içinde yaşadığı ve kendi vatani olmayan ülkeyle arasındaki mesafe herşeye rağmen mutlak değil. Bireylik ile toplum kuruluşu arasındaki çekişmenin giderilmesi imkânsız. Doğal insanın da zorunlu olarak vatandaşlık hakları ve yükümlülükleri var.

4 — Rousseau da devlet teorisini geliştirebilirdi, yeni şartlara uydurma işini kolaylıkla yapabilirdi. Bunun için bir yandan, 18 inci yüzyılın mutlak kültür devletinde, *Homme abstrait*'deki devlet fikrinin muhtevasını doldurmak ve böylece bu devleti *Volonte générale* anlamında değiştirmek, öte yandan *Contrat Social*'in devlet modelini 18 inci yüzyıldaki gelişmeler karşısında zorunlu olan tedrici değişimlere uydurmak gerekiyordu. Fakat Rousseau buna yanaşmadı. Bunu sonradan yapan devlet teorisi ve siyaset akımları, Rousseau'nun bıraktığı yerden başlayacaklarına, bütün içinden bazı kaziyeleri çekip kopardılar. Rousseau'nun bıraktığı yerden devam etmek onun güncelliğini başka, fakat ona daha uygun bir anlamda ortaya çıkarabilirdi. Oysa bugün Rousseau'nun güncelliği esas itibariyle demokrasinin modern iktidar devleti önünde teslimiyetinde görülüyor.

Rousseau'yu bu derece mütevekkil olmaktan kurtaracak şekilde güncelleştirebilmek için sosyal modelde bulunan ve Rousseau'yu politik tevekküle yönelten sebepleri tekrar ortaya koymak gerekir. Bunlar gördüğümüz gibi başlıca iki sebepti: Bir yandan Rousseau bireysel vatan sevgisi ile sübjektif izzeti nefis arasındaki bölünmekten korkuyacak kadar güçlü bir toplum bilinci, bir *moi-commun* yara-

ılmasının yalnız saydam küçük devlette, *volonté général*'in sadece orada mevcut şartlar altında devamlı ve vasıtasız olarak faal kalması sonucu mümkün olacağına inanıyordu. Bu yüzden de vatandaşın geniş sahalı devletle -zaten tam mümkün olmayan- özdeşleşmesini kabul etmiyordu. Öte yandan da insanların *amour propre* şartlı iktisadî eşitsizliğin, lüksün, para egemenliğinin gelişmesinin önüne geçilemeyeceği kanısında idi, bireyden bu şartlar altında vatanseverlik beklemeyi olanaksız sayıyordu. Bana öyle geliyor ki, bu iki mütevekkil görüşte kamu hukuku teorilerine büyük bir çağrı vardır ve bu çağrı Rousseau'nun en güncel yanıdır.

Demokratik kamu hukuku teorileri 18 inci yüzyıldan beri, birinci problemle, yani demokrasi modelinin geniş sahalı devletlere uygulanmasıyla sık sık uğraşmışlardır. Liberal parlâmentarizmin birinci sonuncu malûmdur. «*Deinde quia aifficile plebs convenire coepit... neccesitas ipsa curam rei publicae at senatum deduxit,*» (Dig. 1, 2, 3, 4) Romalı Hukukçu *Ponponius*'un büyük sahalı devletlerde halk toplantıları yapılmasının teknik imkansızlığı konusunda ileri sürdüğü bu delil parlamenter temsil'in meşruiyeti için yeterli görülmektedir. Bu delilin ne kadar zayıf, ne kadar yetersiz olduğunu, aynı tutarlılıkla mutlakiyeti de meşrulaştırabileceğini bize Rousseau, *volonté général*'in devrine, temsile karşı polemiği, hatta istihzası ile gösterebilir. Rousseau modern devlet sahasının genişliğine; temsil olunan ile temsilci arasındaki iş bölümüne, maddî sorunların karmaşıklığına rağmen vatandaşların, kendilerini bütünleştirecek ve çıkar çelişkilerini giderebilecek bir *volonté générale*'in idame ettirilmesini başarıp başaramayacaklarını sormaktadır. Böyle bir devlet bilincinin yaratılması bu açıdan kaçınılmaz bir ödev haline gelmektedir.

Gerçekte modern devlet ulaşımın düzelmesi, kütle haberleşme araçları, toplum psikolojisinde edindiği bilgiler sayesinde büyük alanlarda da insan kütleleri arasında bir duygu ve bilinç yayacaktır duruma gelmiş görünüyor. Demokraside Elit temsil kavramını yenererek modern parti devletini doğrudan doğruya demokrasi haline getiren yapı değişikliği bu konuda iyi bir örnektir. Fakat eğer hayalden ibaret değilse bu yapı değişikliğinin bedeli nedir? Rousseau'dan kütleyi etkileme ve kütleyi harekete geçirme gereğini alıp kullanacak olursak *Talmon*'un yukarıda zikrettiğimiz yorumu gerçekleşmiş olmaz mı? Bilinçli olarak güncelleştirilen ve tarihsellikten soyut hale getirilen *Contrat Social*'in totaliter demokrasi olarak, alkış tutan, yöneltilebilen, zecrileştirilen bir kütle üzerinde faşist

iktidardan başka bir şey olmadığı görülmez mi? Böyle bir tehlike karşısında Rousseau'nun kendini küçük sahalı bir devlet modeli ile sınırlaması, *volonté générale*'in kütle terörü halinde yozlaşmasına karşı tek bilgece çıkar yol değil midir ve bu devlet modelini büyük sahalı devletlere uygulamak çok büyük tehlikeleri de beraberinde getirmez mi?

Bu soruya bir çırpıda hayır denemez. Ne var ki, bireyin kamu ile özdeşleşmesi olayı aynı zamanda eğitsel, bir sorundur ve toplum psikolojisi ile de bağlantılıdır. Bu olay soyut olarak ele alınırsa sorun bütün önemi ile ortaya çıkar. Rousseau büyük sahalı devlette bireyin kamu ile özdeşleşmesi sorununun çözümlenemeyeceği görüşünde idi. Oysa bu sorun bugün çözümlenebilir. Rousseau *Discours sur l'inégalité*'de aynı zamanda iktisadî gelişmenin engellenmesinin önemi, devletin eşitliği korumak için ekonomik gelişme ve hareketliliğin çekimine karşı dayanması gereği üzerinde de duruyordu. Eşitlik, özellikle sosyal eşitlik, onun için subjektif bir hayal değil, fakat gerçeklik; gerçekleştirilmesi kendisinden beklenen devlete karşı objektif, vazgeçilmez bir talepti. Bu amacın gerçekleşmesi için önerdiği çâreler kendi zamanı için bile tutucu idi. Bugün için tamamen modası geçmiş şeylerdir.

Modern devlet eğer isterse bütçe ve iktisat politikası ile, vergi sistemi ve sosyal siyaseti ile servet dağılımında değişiklikler meydana gelmesini sağlayabilir. Gelir ve servet durumlarını etkileyebilir. Bunu yapması gerekiyorsa, neden gerekmektedir? Her türlü şüpneci, ve sorunu bir sosyal yardım ve ahlâk sorunu haline indirmeye yeltenen eyilimlere karşı *Discours sur l'inégalité*'nin antropolojisi ve toplumsal sözleşmeli sosyal model, daha o zamanki halleri ile, hele bugünkü açıdan sosyal eşitliğin modern demokrasinin can alıcı sorunu olduğunu göstermektedirler. *Contrat Social*'i, onu en derin sınıf farklarının doğmasından sonraki sosyal ihtilâlin sonucu olarak tanımlayan *Engels*'in yorumundan farklı bir şekilde yorumlamanın tek yolu sosyal eşitliktir.

Modern demokrasi, *Contrat Social*'in varoluş şartı olan sosyal eşitliği gerçekleştirme çabasından Rousseau'nun çok şüpheyle karşıladığı başarıyı kazanırsa ve bu başarısı devam ettiği sürece, *Discours sur l'inégalité* de çizilen yolu yürümekten kurtulur ve ancak o zaman modern devlet için vazgeçilmez bir unsur olan toplum bilinci kendisini kütle etkilemesinin ve kütle budalalaşmasının sapıklıklarından koruyan bir temele oturmuş olur. Ancak o

zaman bu bilinç *volonté générale*'in gerçek özü, demokrasinin temeli haline gelir. Mevcut olmayan bir siyasi birliği varmış gibi gösteren ve bu çılgınlık içinde kütleleri terörün aleti ve suçsuzluğun şahidi haline getiren aldatmaca ideoloji olmaz. Bu çılgınlığın ne olduğunu bundan bir kuşak önce en korkunç haliyle Almanya görmüştür. Gören yalnız Almanya da değildir.